

SVOBODA SVĚDOMÍ SOUŽITÍ

ERAZIM KOHÁK

KAPITOLY Z MEZILIDSKÉ ETIKY

Svoboda, svědomí, soužití

Kapitoly z mezilidské etiky

Erazim Kohák

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2024

Edice SLON – Studijní texty, 33. svazek / řídí Helena Kubátová,

Marek Skovajsa, Alena Miltová a Jiří Ryba

Redakce Jiří Ryba

Obálka, grafická úprava a sazba studio Designiq

Vydání první elektronické, odpovídá druhému tištěnému vydání (v Karolinu prvním)

© Univerzita Karlova, 2024

© Erazim Kohák – heirs, 2024

ISBN 978-80-246-5419-5

ISBN 978-80-246-5459-1 (pdf)



Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz



od roku 2021 součást Nakladatelství Karolinum

Všem mým „mimooborovým“,
kteří se nenechali filosofy odradit od filosofie

OBSAH

Povzdech nad dotiskem prvního vydání (místo předmluvy k neuskutečněnému druhému vydání)	i
Předmluva	iii
<i>První přednáška</i> FILOSOFIE, ETIKA, SVOBODA	9
<i>Druhá přednáška</i> TŘIKRÁT O SPOLEČENSKÉ SMLouvĚ	25
<i>Třetí přednáška</i> PRAVDA A PLURALITA: KULTURNÍ RELATIVISMUS	41
<i>Čtvrtá přednáška</i> DOBŘÝ ČLOVĚK, DOBŘÝ ČIN: ETIKA CTNOSTÍ	55
<i>Pátá přednáška</i> INDIVIDUÁLNÍ RELATIVISMUS – SUBJEKTIVISMUS	69
<i>Šestá přednáška</i> SOBECKÝ GEN: O DETERMINISMU A EGOISMU	85
<i>Sedmá přednáška</i> SUB SPECIE AETERNI: O NÁBOŽENSKÉ ETICE	101
<i>Osmá přednáška</i> BŮH OTEC A MATKA PŘÍRODA: ETIKA PŘIROZENÉHO ZÁKONA	117
<i>Devátá přednáška</i> PRO DOBRO VĚCI: ETIKA UŽITEČNOSTI	131

<i>Desátá přednáška</i> DALŠÍ OSUDY UTILITARISMU	145
<i>Jedenáctá přednáška</i> POVINNOST A MORÁLNÍ ZÁKON: DEONTOLOGICKÁ ETIKA	159
<i>Dvanáctá přednáška</i> FORMALISMUS: KRITICKÉ ZKOUMÁNÍ	173
<i>Závěrečná přednáška</i> APOLOGIA NEBOLI VYZNÁNÍ	187
DOPORUČENÁ LITERATURA V ČEŠTINĚ K PŘEDNÁŠKÁM PROF. KOHÁKA <i>Mgr. Marie Skýbová</i>	201
REJSTŘÍK JMENNÝ	205
REJSTŘÍK VĚCNÝ	207
O AUTOROVÍ	213

POVZDECH NAD DOTISKEM PRVNÍHO VYDÁNÍ (místo předmluvy k neuskutečněnému druhému vydání)

Chtěl jsem připravit nové vydání. Opravdu chtěl. Tuto knihu jsem přece jen psal na koleně, po návratu ze čtyřicetiletého vyhnanství. Ještě ve mně dozníval anglosaský přístup k filosofické etice. Ten je převážně taxonomický a polemický. Etické teorie roztřídí do úhledných škatulek, opatří jmény, pak vytvoří obvykle vysoce nepravděpodobná dilemata a řadí argumenty pro a proti tomu či onomu řešení.

No, nic proti tomu. Student se tak seznámí s možnými přístupy k etice a procvičí se v kritickém rozumu. To filosof potřebuje. Adept filosofie, který by se nevybavil studiem myšlenkové pokladnice filosofického myšlení a neprocvičil si schopnost kritického rozboru, by se rychle stal bavičem a jeho „filosofie“ plytkým pábením, jak tomu obvykle bývá u filosofických samouků. V tom smyslu jsem přesvědčen, že i první vydání *Svobody svědomí soužití* představuje přínos k filosofickému studiu otázek dobra a zla.

Jenže etika není jen *Sittenlehre* čili nauka o zvyklostech, jak ji nazývají u sousedů. Je to především filosofie ve vlastním slova smyslu – zápolení o pochopení struktury dobra a zla v lidském jednání a žití. Je to pokus o kritickou hodnotovou orientaci, ne výchova k bezúhonnému chování podle vžitých zvyklostí. Může mít i převratný význam. Tak tomu bylo, když stoíctí myslitelé popřeli samozřejmost otroctví, když Petr Chelčický popřel morální oprávnění násilí či když soudobí myslitelé odmítají údajně přirozené oprávnění podřízení žen mužům.

Svou *Svobodu svědomí soužití* jsem chtěl pro druhé vydání obměnit v tomto smyslu. Nechtěl jsem měnit obsah; ten má svou platnost. Chtěl jsem změnit tón a přístup knihy z anglosaské taxonomické argumentace k českému úsilí o uchopení lidské problematiky a pochopení smyslu lidského konání, jak jsem se mu učil z české filosofie.

Tak kapitolu o tak zvané *etice ctností* jsem chtěl přesunout na začátek a poukázat, proč je zároveň svůdná a zavádějící svojí představou, že dobro je prostě to, co dělají dobří lidé.

V kapitole o sociologickém relativismu jsem chtěl přesunout důraz z argumentace o platnosti na porozumění přínosu, který v době vzájemně se prolínajících kultur představují úcta k různosti a pochopení pro svébytnost odlišného.

Zásadně jsem chtěl obměnit své pojetí individuálního relativismu v duchu Richarda Rortyho a také v duchu křesťanské pokory. Křesťané žijí – či žít by měli – s vědomím, že ač jsou přesvědčeni, že svědčí Slovu božímu, jejich vlastní slova jsou slova až příliš lidská a nemohou se vydávat za Pravdu s velkým P a s transcendentní zárukou. Richard Rorty k tomu dodává, že protože si nemůžeme nárokovat platnost pro žádné pojetí dobra a zla, odpovědnost za dobro spočívá na nás.

Proto jsem se v kapitole o náboženské etice chtěl přednostně věnovat rozboru prožitku a postoje víry a až odvozeně rozporu mezi prorockou a kněžskou etikou.

V druhé polovině knihy – v kapitolách o utilitarismu a o formalismu v etice – bych mnoho neměnil. Vždyť smyslem nového vydání není měnit obsah, nýbrž měnit přístup, a ten v těchto kapitolách už není tak poznamenaný anglosaským sklonem k taxonomii. Tyto kapitoly považuji za přednost knihy v jejím prvním vydání.

Chtěl jsem připravit nové vydání, jen *tu a tam vylepšené vydání*, jak to kdysi nazval Kant, jenže člověk míní a šibalství věcí mění. Nechci to svádět na Pána Boha, jak je zvykem v českém úsloví. Takovými malichernostmi se zabývá snad jen ten Pánbíček barokní pověrčivosti, ne Bůh víry. Toto je opravdu jen záležitost lidského selhání a *šibalství věcí*.

Tak či onak, když vítr začal foukat ze strnisek vůní bramborové nati, musel jsem si doznat, že nové vydání za léto nedokončím a že je to vina jen moje a již zmíněného *šibalství věcí*. Jenže mezi tím je knihy potřeba. Ve vlastech českých nahradila filosofickou etiku z velké části „morální výchova“, obvykle chápaná jako drezúra ve zvyklostech předešlé generace čili již zmíněná *Sittenlehre*. Jenže v dobách překotných změn se zvyklostmi nevystačíme. Potřebujeme kritické myšlení o otázkách dobra a zla.

To *Svoboda svědomí soužití* poskytuje i v prvním vydání. Není sice onou ideální knihou, která měla vzniknout druhým, *tu a tam vylepšeným* vydáním, avšak jakkoliv nedokonale, přece představuje základní úvod do filosofické etiky. K tomu potřeba dotisku dokazuje, že kniha v tom smyslu svým čtenářům i slouží. Budiž to tedy dotisk prvního vydání, ke kterému dodávám jen tento povzdech – a příslib, že *pracuje se na tom*. *Deo volente* a povolí-li šibalství věcí, doufám, že časem předložím čtenářům i to *tu a tam vylepšené* druhé vydání.

Erazim Kohák

Podzim 2009

PŘEDMLUVA

Tyto přednášky odezněly na Filosofické fakultě UK v zimním semestru akademického roku 2003–2004. Náměty etiky jsem se zabýval už v AR 1996–1997. Tehdy jsem připravil do tisku skriptu z letního semestru pod rozmarným titulem *Zelená svatozář: kapitoly z ekologické etiky*. Zabýval jsem se v nich vztahem člověka k mimolidskému světu. V minulém roce jsem se k etice vrátil, tentokrát k otázkám vztahu člověka k člověku. Protože pestrost lidského společenství považuji za jeho nejcennější rys, volil jsem obdobně rozmarný titul, *Svoboda, svědomí, soužití: kapitoly z mezilidské etiky*.

Tak po sedmi letech se starobylé škamny velké auly zas každé úterý zaplnily na sto dvaceti řádně zapsanými posluchači prvního a druhého ročníku všech oborů, co jich na Fakultě máme, spolu s dalšími padesáti či šedesáti návštěvníky, kteří se vynořili z večerní tmy a znovu se do ní rozplynuli, aniž by odevzdali práci, žádali o atestaci či se mi představili jménem. Zapnul jsem osvětlení a ozvučení, seřadil si poznámky na svém přenosném pultíku, původně krabici od tiskárenského papíru, a půl druhé hodiny jsme se potýkali s otázkami Dobra a Zla.

Není to můj oblíbený způsob výuky. Málokdo je schopen sledovat tak dlouhý výklad. Trpným nasloucháním se člověk naučí nejméně. Nejednou jsem měl tisíc chutí přednášku přerušit a sednout si s deseti posluchači ke stolu a diskutovat o otázce. Sebezasvěcenější rozborů ožijí teprve tím, že s nimi student může pracovat, převyprávět je vlastními slovy, polemizovat s nimi a bránit je, zpracovat je jako pekař těsto, jak to moji posluchači dělali v písemných pracích.

Kdybychom žili v ideálním světě, nepřednášel bych sto sedmdesáti posluchačům. V mých učebnách by nikdy nebylo víc než šestnáct účastníků. Své přednášky bych jim dal předem, v psané formě, a každý týden je požádal, aby před setkáním prostudovali jednu z nich. O tom společném základu bychom pak hovořili. Každý týden bych k tomu požádal dva účastníky, aby připravili krátký referát k námětu týdne, a otevřeli tím i jiný pohled na věc. Byla by to filosofie v praxi.

Začali bychom pracovním určením základní teze vybrané kapitoly a kladli bychom o ní tři výchozí otázky každé filosofie, která není jen pábením – *Co to znamená?* tedy, co přesně je tu řečeno? *Na čem se to zakládá?* čili, z jakých důvodů bychom tomu měli věřit? a konečně, *Co z toho vyplývá?* Jak by se změnil svět či naše jednání v něm, kdyby to byla pravda?

Potom by druhé kolo začalo co nejpřesvědčivějším výkladem dané teze. Žádnému názoru člověk nerozumí, dokud nedovede z hloubi duše prožít důvody, proč mu někdo věří. Pokračovalo by otázkou advokáta ďáblova, nejostřejší námitkou proti tezi, kterou jsme právě s přesvědčením předložili. Jen pozor: odlišný názor není kritika. My bychom se ptali zevnitř: co je tu nesprávné, neudržitelné? Zvlášť pro ty, kdo se s danou tezí ztotožňují, je důležité porozumět nejen tomu, proč jí sami věří, nýbrž zejména tomu, proč ji odmítají lidé, kteří nejsou ani hloupí ani zlí – *neither fools nor knaves*. Konečně bychom se otočili a hledali co nejlepší obranu teze, kterou jsme právě zkritizovali. Teprve, když člověk dovede stanovit jasně, co daný názor znamená, na čem se zakládá a co z něj vyplývá, pak proč jej odmítnout a jak jej bránit, dosahuje skutečně filosofického porozumění.

Jenže toto není zdaleka ideální svět. Fakulta obtížně zajišťuje i jednu aulu. Připravit ve staré kamenné budově a se starým kamenným rozpočtem deset seminářů s deseti učiteli se vymyká jejím možnostem. Pokud máme tolika studentům nabídnout alespoň základní setkání s filosofií, nejde to jinak než formou velké přednášky ve velké aule.

Aby moje přednášky nebyly jen lavinou slov, začal jsem, se štedrou pomocí paní knihovnice Lenky Sýkorové, vyvěšovat osnovy svých přednášek na internetu. Připravuji si podrobné osnovy, dají se číst. Leč nejednou se mi stává, že teprve když se slyším přednášet, si uvědomím, co jsem vlastně chtěl či měl říci. Proto jsem začal své přednášky rozepisovat jako souvislý text. Nic víc: i prostý rozpis mi zabral každou volnou chvílečku. Vznikla tedy klasická skripta – text, bez poznámek, bez kritického aparátu, prostě přednášky. Dožiji-li se opravdu požehnaného věku, snad se jednou k textu vrátím a vypracuji z něj knihu se vším, co k tomu patří. Zatím děkuji paní mgr. Marii Skýbové, která k textu připojila svá doporučení četby v češtině. Všem těm, kdo se každé úterý vynořili ze tmy a znovu se v ní rozplynuli, i těm, kteří třeba ani nepřišli, nabízím text našich přednášek jako surovinu k zamýšlení nad filosofickou problematikou Dobra a Zla.

Erazim Kohák

V Praze, na jaře 2004

PRVNÍ PŘEDNÁŠKA

1. října 2003

FILOSOFIE, ETIKA, SVOBODA

(I) FILOSOFIE

O čem vlastně budou tyto přednášky? Jistě, o filosofii a o etice. Proto jste si je zapsali. Jenže to jsou slova mnohoznačná. Jeden jejich význam jistě znáte. Ač studujete nejrůznější obory, nepochybně víte, že slovo filosofie se skládá z řeckých slov *filein*, milovat, a *sofia*, moudrost, tedy láska k moudrosti. To je sice hezké, avšak je to určení tak obecné, že mnoho nevylučuje. Koneckonců, kdo by nechtěl být moudrý?

Možná je užitečnější určení, které se odvolává na řecké slovo *thaumazein*, divit či podívat se. Láska k moudrosti začíná údivem. Ne všetečnou zvědavostí, nýbrž údivem nad tím nejvšednějším, třeba Leibnizovým údivem nad tím, že je vůbec *něco* a ne prostě nic. Vždyť *nebýt* je o tolik snazší! Být, to dá fušku, i když je to činnost tak všední, že si jí skoro nikdo nevšímá.

Filosof si všímá. Je to ten, pro koho nic není samozřejmé. Východiskem filosofie je odstup od samozřejmosti. „Filosof“, řekl Edmund Husserl, „je věčný začátečník“. Nic nepovažuje za všední, ani to, že tu vůbec jsme, že žijeme, že srpnový svět na lesní mýtině je modrý, bílý a sytě zelený a že na kameni u tůňky sedí žába. Nebo že pod okny jede tramvaj. Oproti všednosti každodenního žití mnohých z nás žije filosof v údivu. Nad vším se pozastavuje, všemu klade otázky a nic nepřijímá jako samozřejmé. Nestačí mu žít. Chce také porozumět.

Ani to ovšem není ani dostatečné, ani jediné možné určení. Na slovo *filosofie* nemá nikdo patent, ani vědci, ani klasičtí filologové, ani vesničtí mudrci. V běžném užívání si jeho význam určí kdekdo podle vlastních potřeb. Často neznamená nic víc než obecnou teorii, takže se setkáme s trapnými výrazy jako „filosofie marketingu“. Možná by skromným začátkem skutečného filosofování mohlo být rozlišení obecné teorie, která popisuje „fakta“ – *to, co je* – a filosofie, která má náročnější úkol: rozpoznat *smysl toho, co je*. Vědecká otázka zní, *co to způsobilo?* Filosofická otázka se ptá, *co to znamená?*

V akademických kruzích se slovo *filosofie* často užívá jako zkratkové označení pro zkoumání klasických filosofických textů. I to je výraz lásky k moudrosti, i když, přísně vzato, jde o historický obor – dějiny filosofie – či ještě úžeji, o *dějiny filosofických textů*. Předmětem filosofie tu přestává být život a stává se jím filosofický text, jehož hloubka, jíž si původní autor sám často nebyl vědom, se tu před námi (údajně) otvírá. Je možné strávit celý semestr nad jedním odstavcem textu a dumat, co vlastně měl autor na mysli a co všechno text říká, co naznačuje a k čemu vede. I to je běžný způsob akademického filosofování.

Nic proti tomu. Filosofie a ostatně i život by byly nesrovnatelně chudší, kdybychom pokladnici filosofického myšlení přijímali jen prvoplánově a na filosofické texty nekladli právě filosofické otázky – co to znamená, na čem se to zakládá, co z toho vyplývá? Pokus o filosofování z povrchu života, bez důkladné znalosti hloubky filosofické problematiky, nevyhnutelně vyzní jako tleskání jednou rukou – naivně, amatérsky a poněkud trapně, jak se to stává domácíým mudrcům. Bez *té složky filosofie, která se věnuje zkoumání filosofických textů*, bychom se trapně povrchnosti sotva vyhnuli. Proto i ta, byť sama žádné otázky žití či soužití neřeší, představuje pro filosofii důležitý přínos.

Zcela opačné je pojetí, které chápe *filosofii jako logiku vědy*. Je to představa, se kterou se setkáme u pozitivistických a marxistických filosofů. Podle tohoto pojetí nemá filosofie žádný přímý vztah ke skutečnosti. V cestě jí prý stojí zdání, zvyklosti i každodenní samozřejmosti naivního poznávání. Jen věda údajně proniká pod naivní povrch zdání k vlastní skutečnosti. Vědec očišťuje zkušenost od nánosů zdání, a tak poznává vlastní (či „objektivní“) skutečnost. Proto prý filosofie nemůže vědě konkurovat. Nachází své jediné oprávněné uplatnění v tom, že vědě poskytuje logický aparát a že systematizuje výsledky vědeckého poznávání. Když se Niels Bohr a Werner Heisenberg přeli v Kodani o kvantovou mechaniku, zabývali se filosofií v tomto smyslu, tj. jako logikou vědy. Všechno ostatní je prý blud a tlach, či při nejlepším „lidová“, ne-li dokonce – chraň Bůh! – *mimooborová* filosofie.

Filosofie jako studium filosofických textů, filosofie jako logika vědy, případně filosofie jako sestup do tajemných hlubin meditace či věštecké intuice – to všechno a ještě mnohem víc může označovat slovo filosofie. Nárok na něj nemůžeme nikomu upřít. O to důležitější je, abychom si vyjasnili, jak přesně daný mluvčí či autor textu užívá slovo *filosofie*. Užívej si slov, jak chceš, jen dej pozor, aby tvoji posluchači věděli, jak je užíváš! Jinak se ze tvých slov stane nezávazný slovní doplněk tvého žití.

Pojetí filosofie, které užívám v těchto přednáškách, vychází z prokazatelné *potřeby filosofie*. Proč se lidé zamýšlejí? Lidé nejednávají pro nic za nic. Jejich jednání

obvykle představuje pokus o vypořádání se s určitou potřebou. Snad nejužitečnější výchozí otázka pro každé filosofování se týká toho, jaký problém, jaká nazřená potřeba byla člověku důvodem tohoto či onoho jednání. Co v lidské zkušenosti – či přesněji, jaká potřeba ve skutečnosti, jak ji skutečně prožíváme – vede člověka k tomu, aby se zamýšlel nad životem a světem? Co v zážitku lidského žití vede k otázkám po hodnotě a smyslu?

K tomu se ještě vrátíme, avšak předběžně můžeme poukázat na to, že je to především *potřeba orientace*. Člověk je tvor s nedostatečnou pudovou výbavou. Nevystačíme s tím, že se budeme chovat „přirozeně“. To, co se nám obvykle jeví jako „přirozené“, je prostě to, na co jsme zvyklí, co nevyžaduje tudíž úsilí či zamýšlení. Co je obvyklé, je i ověřené. Jenže takové návyky a zvyklosti se budují v průběhu staletí. Naučili jsme se vyhýbat se jedovatým hadům, avšak potrvá další staletí, než se naučíme reagovat se stejným odporem a strachem na automobily a střelné zbraně, ač ty zabíjejí neskonale častěji, než všichni hadi dohromady. V nových situacích staré zvyky nepomohou. Člověk je bytost, která – mimo nejzákladnější reakce – „od přírody“ prostě *neví*, co dělat.

A nejen to: člověk je bytost, která *neví*, co si přát. Neví nejen to, co je, nýbrž ani to, co by být mohlo a mělo. Zcela automaticky se zaměřuje na bezprostřední osobní přání, ač lidské žití daleko více ovlivňují dlouhodobé společné potřeby a jejich plnění či neplnění. Proto člověk, pokud jím nemá zmítat náhoda, potřebuje především celkovou faktickou a hodnotovou orientaci v životě i ve světě. Kořenem filosofie je stálé hledání co nejspolehlivější představy o struktuře a smyslu našeho žití a našeho osvětí, na které bychom mohli – slovy T. G. Masaryka – *pevně stát a klidně spát*.

Z toho odvozují své pracovní určení významu slova filosofie jako *kritické zkoumání smyslu našeho osvětí a našeho konání v něm*. Nejen faktů. Tím se zabývá věda. Filosofii jde o smysl. Důraz, už od dob Sokratových, je kladen na ověření, spolehlivé porozumění. Nestačí jen spřádat poutavý a plynulý příběh. To může být první krok, avšak bez kritického prozkoumávání zůstává takový příběh pábením, přinejlepším mýtem. Navrhuje možný výklad a možnou orientaci, avšak neposkytuje spolehlivou oporu, a není ještě filosofií v našem smyslu. K té je třeba tří kritických otázek – *co to znamená? na čem se to zakládá? co z toho vyplývá?* Dokud je nepoložíme, zůstáváme na úrovni pábitelů.

Ta první, nejzákladnější, je vlastní otázka údivu. *Co to vlastně znamená?* Sokrates se proslavil výrokem, že život, nad kterým se nepozastavíme, nestojí za to, abychom jej žili. To se vztahuje i na filosofické výroky. Výrok, nad kterým se nepozastavíme, tedy o kterém si nepoložíme tu nejzákladnější otázku, *co to vlastně znamená*, nestojí za to, abychom jej vůbec pronášeli. Může být poeticky krásný

jako „Život je studánka“, nebo metafyzicky hluboký jako „Bytí je jedno, pravda a dobro“, avšak pokud si o něm nepoložíme otázku, *co to vlastně znamená*, není to filosofický výrok, jen zvukový rámec našeho konání.

S takovým zvukovým rámcem nemá smyslu „souhlasit“ či „nesouhlasit“. Není to vlastně ani možné, dokud nepoložíme otázku, *co vlastně znamená*, a nestanovíme si alespoň provizorní, pracovní odpověď. Možná se k jiné ani nedopracujeme. Člověk není vševědouce. Přesto, abychom mohli srozumitelně hovořit, potřebujeme vědět alespoň pracovní, v rámci hovoru, *co* svými slovy míníme. Filosofie se vymyká z poesie a mýtu – ne-li přímo blábolu – teprve tehdy, když si položí otázku, *co to vlastně znamená*?

Potom nastoupí druhá filosofická otázka – na čem se to zakládá? Zásadní rozdíl v lidském hovoru nakonec není mezi názorem a údajným „faktem“ positivistic-kých spekulací. Vždyť všechno lidské poznání, včetně té nejvědeckější přírodovědy, je zprvu jen něčí *názor*. Pokud něco *víme*, je to proto, že někdo něco *nazřel*, do-slova uviděl. Uviděl to třeba smysly, jako nazíráme červenou barvu střechy. Nebo snad rozumem, jako nazíráme třeba skutečnost, že protilehlé strany rovnoběžníku si jsou rovné nutně, ne jen nahodile. Bez názoru se neobejdeme. Avšak ne všechny názory mají stejnou výpovědní hodnotu. Zásadní rozdíl je mezi názorem rozmar-ně libovolným a názorem podloženým dobrými, ověřenými důvody. „Fakt“ je prostě nepřesné označení důkladně doloženého názoru. Názor ničím nedoložený je pábení.

Nic proti pábení. Má své důležité místo v tvorbě možností. Jenže filosofie v na-šem smyslu to ještě není. Hovor se stává filosofickým teprve tehdy, když jsme si položili nejen kritickou otázku smyslu, *co to vlastně znamená*, nýbrž také kritic-kou otázku odůvodnění, *na čem se to zakládá?* Dokud nevím, jakými důvody po-depírá druhý svá tvrzení, nemá smyslu se tázat, zda „souhlasím“ či „nesouhlasím“. Filosoficky vzato, souhlas či nesouhlas není příliš zajímavý. Daleko zajímavější jsou otázky *co to znamená?* a *na čem se to zakládá?*, protože bez těch je názor jen slovem vypuštěným do větru, nezakotveným důvodem.

Pak do třetice, filosofie si potřebuje položit kritickou otázku následků: *co z to-ho vyplývá?* Co by se změnilo, kdyby se ukázalo, že daný jasně určený a dobře doložený výrok je pravdivý? Změnilo by se vůbec něco? Podle Williama Jamese významem výroku je rozdíl, který by jeho pravdivost znamenala v tom, jak vní-máme svůj svět a své místo v něm. Výrok, který nemá žádné následky, nemá ani žádný smysl.

Tak třeba, je to pravda, že v rohu této místnosti tančí zcela neviditelný, nehma-tatelný a neslyšitelný indián svůj válečný tanec? Nemohu to dokázat – je opravdu neviditelný – ale nemohu to ani popřít. A ostatně nemusím. Je to výrok, který nemá žádné následky. Je-li pravdivý či ne, nic to nemění. Proto je to i výrok, který

nemá žádný smysl. Přesto se lidé dokážou přít až do krve právě o takové výroky. Pokud filosofie nemá zabřednout do takových sporů, potřebuje odložit otázku souhlasu do závorek a položit svou třetí, praktickou otázku, tj. *co z toho vyplývá?* Teprve těmito třemi otázkami se filosofický údiv nad zázrakem všeho, co jest, vyčleňuje z bohaté úrodné půdy mýtu a poesie a stává se filosofickým poznáním.

Filosofie, jak ji chápu v těchto přednáškách, je tedy kritickým zkoumáním smyslu zakoušené skutečnosti. Vychází ze života. Předmětem filosofie mi není učení dávných filosofů, ani výsledek vědeckého teoretizování, ani tajemná hlubina nevědomí. Předmětem filosofie je pro mě život sám. Podnětem filosofie jsou mi problémy, které vyvstávají v našem žití. Úkolem filosofie je v mém pojetí nikdy nekončící hledání co nejspolehlivější orientace v životě, podle které bychom mohli problémy žití řešit. Filosofie usiluje o představu o smyslu našeho žití a našeho osvětí, na které – jak už bylo řečeno – bychom mohli *pevně stát a klidně spát*.

To je přístup, kterému jsem se učil odlišnými způsoby u Edmunda Husserla a Tomáše Garrigua Masaryka. Husserl mě naučil vycházet ze skutečnosti, jak ji skutečně prožíváme, tedy ze zkušenosti – *Sein als Bewußtsein* – vracet se stále k jádru věci, *zu den Sachen selbst*, a nespokojovat se s náhodnou, chvilkovou „faktickou“ náplní, nýbrž hledat nutnou strukturu situace, její *smysl* či snad *Wesen*, její podstatné určení v Husserlově zvláštním smyslu. K Husserlovi se stále vracím, podobně jako k Masarykovi. Ten mě ovlivnil svým skoro renesančním pojetím smysluplného světa, prolnutého hodnotou, a svým osvícenským přesvědčením o možnosti rozumového poznání tohoto smyslu. Vlastní filosofický smysl Masarykova myšlení mi zprostředkoval především J. L. Hromádka, který mě naučil vidět v Masarykově dobovém pozitivismu Masarykův nadčasový osvícenský humanismus.

Od Masaryka jsem se učil demokracii a smyslu pro svobodu, rovnost, bratrství. Od Emanuela Rádla jsem se učil morálnímu smyslu přírody. William James a Borden Parker Bowne mě učili primátu praktického rozumu a filosofii jako tvrdohlavému úsilí o jasné myšlení, či Jamesovými vlastními slovy, *the stubborn attempt to think clearly*.

Tyto přednášky však nebudou o Husserlovi ani o Masarykovi. Nebudou o žádném textu, nýbrž o možných způsobech myšlení o otázkách dobra a zla. Budou o praktické filosofii jako úsilí o porozumění naší situaci ve vši její rozmanitosti – našemu lidství, našemu osvětí a problémům, které z nich vycházejí. Budou pokusem o jasné myšlení, a především o způsobech myšlení v otázkách jednání. *Budou to přednášky z praktické filosofie o problémech soužití ve svobodě.*

(II) ETIKA

Budiž to náš druhý úvodní námět: *co je to etika?* Zas je to slovo mnohoznačné V běžném užívání to často není nic než morálka v obvyklém slova smyslu, tedy soubor zvyklostí, podle kterých je tato společnost zvyklá jednat. „Etické“ je pro nás to, na co jsme tak zvyklí, že už to nikoho nevzrušuje, od biblického desatera po občanský zákoník. Od učitele etiky neočekáváme nic víc, než že vstěpí mladistvým zásady slušného chování podle představ předchozí generace.

V rámci pojetí filosofie, které jsme tu právě nastínili – jako hledání co nejnějsších představ o smyslu našeho žití a osvětí – se nabízí jiné určení, etika jako *hledání zásad dlouhodobě udržitelného soužití člověka s člověkem a lidstva se světem všeho života*. Je to celkem nosné obecné určení. Mohli bychom je přijmout jako pracovní hypotézu a obrátit se k obsahovým otázkám. Jenže to bychom začínali z prostředku věci samé, ze svých předsudků a samozřejmostí. Filosofie, jak jsme si řekli, začíná právě *odstupem od samozřejmostí*. Začíná údivem, pokračuje otázkou. Jaký je to údiv, který stojí u kořene etiky, a jaká otázka k ní vede?

Zkusme další pracovní hypotézu – je to údiv nad zdánlivou samozřejmostí dobra a zla. V 17. století Leibniz položil otázku: „*Proč je vůbec něco a ne prostě nic?*“ My bychom se mohli otázat: „*Proč je vůbec něco dobré a ne prostě je?*“ Vždyť dnes se mnoha dědicům evropské kultury dobro a zlo opravdu jeví jako čistě osobní předsudek bez obecné platnosti – či jak praví klasik, „neznám špinavé a čisté peníze.“ Není dobro a zlo, je jen skutečnost moci. Proč vůbec je něco *dobré* a něco *zlé*? Spokojme se zatím s pracovním určením etiky jako *hledání zásad soužití člověka s člověkem a světem* a obraťme se k té prvotnější otázce: „*Proč je vůbec něco dobré a ne prostě je?*“

Jako východisko nám může posloužit zcela základní a zásadní zkušenost a skutečnost, totiž že zcela nezávisle na našem přemýšlení o morálních zákonech či o Bohu – a nejspíš dávno, pradávno předtím, než lidé o něčem takovém vůbec začali přemýšlet, *život chce žít*. Snad žádná skutečnost není základnější, žádná není zjevnější. Cokoliv žije, chce žít. Má sotva smysl řešit tu otázku, kdy začíná život či máme-li do vůle k životu zahrnout již setrvačnost hmoty. To je teorie, životu vzdálená. Teď nám jde o bezprostřední skutečnost, že všechno živé, *všechno, co žije, chce žít*, setrvat při životě a nezhynout. I komár, který uniká vražedné ruce, i stéblo trávy, které hledá vláhu mezi dlažebními kostkami, až po člověka, zápasícího o život v kyslíkovém stanu, všechno živé chce žít, uniknout zkáze a záhubě, prožít svůj přirozený život v plném rozsahu.

Jistě, vznikají situace, kdy určitý jedinec přestane usilovat o život a rozhodne se dál nežít. Není jasné, zda k tomu dochází jen u člověka, jen u složitějších obratlov-

ců, či na všech úrovních života, a nezáleží na tom. Jde o to, že takové výjimečné rozhodnutí daného jedince svou výjimečností potvrzuje obecné pravidlo. Život není lhotejný, je něčím záhodným, a právě proto vytváří možnost hodnotového soudu, že v dané situaci záhodným být přestává. Snad proto, že bolest či úsilí přesahuje hodnotu života. Budiž. Jde o to, že rozhodnutí dobrovolně život ukončit *vyžaduje rozhodnutí o hodnotě života* – a tím potvrzuje obecnou zásadu, že život je něčím záhodným, něčím, co usiluje o své zachování – či prostě, že pro všechno, co žije, je život něčím *dobrým*. Protože život je něčím dobrým již *pro sebe sama*, představuje *hodnotu o sobě*.

Pak za druhé: svou *vůli k životu* – tím, že chce žít a uniknout záhubě – život vytváří, či přesněji, život *ustavuje* hodnotu. Vůle k životu znamená účelovou činnost, zaměřenou k určitému účelu. Všimněme si, že tu není žádná řeč o vědomí, o reflexi, o rozhodování. Hovoříme jen o životě a přesněji o *činnosti žítí*. Může to být činnost tak prostinká, jako je dýchání. Bez sebemenšího náznaku reflexe, prostě tím, že živoucí bytost potřebuje dýchat, aby se zachovala při životě, třídí svět na dvě kategorie, toho, co jí dýchání umožňuje, a toho, co je ztěžuje, tedy toho, co pomáhá, a toho, co škodí.

Svět prostý jakékoliv účelové činnosti, nehybný svět měsíce, mechanický svět bez života, určený pouze *příčinami* a prostý *důvodů*, by byl hodnotově neutrální. Jakmile do světa vstupuje život, tedy jakékoliv účelové jednání, směřující k určitému cíli, rozděluje se svět na dobré a špatné, na záhodné a nezáhodné – či doslova „*protivné*“, jak to slovo užívali bratří kraličtí. Dávno předtím, než o tom začne člověk přemýšlet, účelová činnost třídí svět na *podpůrné* a *protivné*, či našimi slovy, *dobré* a *špatné*. Svět života je prvotně, *ab initio* prolutý hodnotou jen proto, že je osvětím života, svět ustavený jako smyslu-plný (tj. srozumitelný) celek životem.

A za třetí, protože účely jsou rozdílné a zájmy protichůdné – kolik živoucích bytostí, tolik vůlí k životu a tolik rozdílných třídění na podpůrné a protivné, dobré a špatné – každé společenství života potřebuje pravidla, která by rozdílným jedincům umožnila prožít plnost svého života v souladu se vším životem, ne v boji všech proti všem. Mimo třídění na dobré a špatné vyžaduje život třídění na správné a nesprávné v tom nejzákladnějším smyslu jednání, které je či není slučitelné se soužitím všeho života.

Ani to není teprve lidský vynález, i když označení „správný“ a „nesprávný“ mu dodávají až lidé. Nemilosrdný boj o život, boj všech proti všem v přírodě „rudé v zubu i drápu“, kterého se s oblibou dovolávala temná romantika 19. století, není o nic přirozenější než symbióza, se kterou se setkáváme již na počátcích vývojového žebříčku. Život je možný proto, že není jen bojem, nýbrž i soužitím.

U složitějších forem života, třeba u společenských obratlovců jakými jsou primáti nebo psovití, řekněme u vlčí smečky, se setkáme se složitým etickým kódem, který podřizuje osobní výhody potřebám společného soužití, např. pevným omezením práva mít mláďata na určitý počet dominantních párů podle možností zajištění obživy.

Nezáleží na tom, zda si tuto skutečnost vysvětlíme jako výsledek genetického kódování či jako působení odvěkého návyku či tradice. Jde o to, že život svou účelovostí vytváří nejen rozlišení dobrého a špatného, nýbrž i potřebu rozlišování mezi správným a nesprávným chováním. *Otázka etiky vyvstává prvořadě jako otázka o tom, jak žít, abychom se nevyhubili navzájem a nezničili předpoklady existence života na zemi vedlejšími účinky svého konání prostě proto, že život chce žít.*

To je to, čemu říkávame „řád přírody“. Není to nic tak tajemného, jak si to představovala romantika, třeba v Kiplingově *Knize džunglí*. Je to prostě soubor nepsaných pravidel – či přesněji, soubor *způsobů chování* – zabudovaný genetikou či návykem do chování společenských živočichů, který umožňuje dlouhodobé soužití jedinců s často protichůdnými zájmy. V průběhu mnohatisíciletého vývoje přežívají druhy, jejichž způsoby chování jsou slučitelné se soužitím celé škály životů. *Řád přírody* je prostě soubor podmínek dlouhodobého přežití, či velmi volně řečeno, je to *etika přírody*.

Přesto je takové označení zavádějící. Tzv. „řád přírody“ popisuje faktické chování úspěšně žijících a přežívajících živočichů. Představuje to, *jak to skutečně je*. Oproti tomu etika se zabývá tím, *jak by to mělo být*. Etika je normativní obor, který se zabývá normou lidského soužití, ne jen jeho faktem. Příkázání „nezabiješ“ neznamená, že lidé nezabíjejí. V minulém roce v této zemi zabili 1317 lidí svými automobily – kdyby byl automobilismus nákazou, byla by to epidemie. Příkázání však znamená, že *by* zabíjet *neměli*.

Etika v přísném, ne jen obrazném smyslu začíná výskytem živočicha, který *má na vybranou*, tj. který se může rozhodnout, jak bude jednat – a který proto potřebuje ukazatele jednání záhodného pro účely symbiotického soužití. Etiky je potřeba tam, kde se libovolný subjekt může chovat jinak, než je zvykem, tedy chovat podle vlastního úsudku a rozhodnutí a ne slepě automaticky. Etiky je třeba tam, kde se lidé dovedou chovat ne jen přirozeně, tedy nutně, nýbrž na základě vlastního uvážení, tedy *svobodně*.

(III) ZVLÁŠTNÍ PŘÍPAD ČLOVĚKA

Tím se dostáváme ke zvláštnímu případu živočišného druhu, který sám sebe označuje jako dvakrát moudrý, homo sapiens sapiens, či podle Linného, h. sapiens

sap., a k otázce jeho zvláštnosti. Jistě, v určitém smyslu lidský živočišný druh zas tak zvláštní není. Svoji genetickou výbavou se liší od svých bližších primátů – šimpanzů či pavíánů – opravdu jen okrajově, neskonale méně, než se šimpanz liší od hlemýžďe. Přesto šimpanze a hlemýžďe bez váhání házíme do jednoho pytle jako „zvířata“, a dramaticky je odlišujeme od člověka. Proč? A proč lidé potřebují etiku, když šimpanzové vystačili s řádem přírody? A ještě, proč potřebují etiku složitější společnosti, když takzvané „přírodní národy“ vystačí s tradičním chováním, posvěceným odvěkou tradicí?

Pro všechnu etiku je užitečné doznat, že i člověk je živočich, jeden z mnoha živočišných druhů. Navzdory lidské pýše, svět nepatří nám, jak to kdysi zpívali Voskovec a Werich. Jsme jen jedněmi z jeho mnoha obyvatel. Ano, „máme právo žít“ – to zas je ze skautské písně mého mládí – a čerpat ze světa to, čeho je nám k životu třeba. Nemáme však právo svévolně plýtvat a svět zničit, protože stejné právo žít mají i všichni ostatní obyvatelé světa, včetně těch, které se nám daří vyhubit. Člověk je jedním z obyvatel Země, jedním občanem republiky všeho života – nic víc a nic méně.

Přesto má náš živočišný druh svou svébytnost a zvláštní odpovědnost. Protože je schopen obejít bezpečnostní mechanismy přírody – např. uměle snížit dětskou úmrtnost – potřebuje sám klást meze vlastnímu konání. Protože jeho schopnost čerpat z přírody je prakticky neomezená, potřebuje sám omezit svůj nárok, aby nepřipravil své spoluobčany, medvědy, vlky, veverky, o předpoklady zachování života.

Jenže tu předbíháme. Potřebujeme postupovat krok za krokem tak, aby se každý krok opíral o kroky předchozí. Proč potřebuje člověk etiku? Začneme povšimnutím, že *člověk je společenský tvor* – a zdaleka ne jen proto, že to řekl Aristoteles. Hned na počátku narazíme na skutečnost, že lidský druh poměrně pozdě vyspívá. U většiny vyšších obratlovců mládě vyžaduje péči rodiny jen po dobu několika měsíců, výjimečně až dvě sezóny. Lidské mládě není schopné přežívání nejméně po dobu sedmi let, většinou i déle. Reprodukce je schopné v jedenácti či dvanácti letech, avšak péče o vlastní mláďata až o dalších šest let později. To znamená, že lidská společenství vyžadují společenskou jednotku, stabilní po značnou část trvání lidského života, která by pečovala o mládě.

Pak dál: člověk je závislý na jazykovém dorozumívání, a jazyk je výrazně společenský výtvar. K tomu je člověk vysoce zranitelný živočich, bezbranný ve spánku, tedy po třetinu života. Potřebuje vzájemnou důvěru, aby mohl spát, i když druhý bdí se zbraní. Člověk-jedinec je ne-přirozený výtvar lidského úsilí. Jistě, je možné, že právě individualita představuje kladný či snad i vrcholný výdobytek lidského druhu. Je to však výdobytek, ne jakási „přirozená“ výchozí skutečnost. V zásadě je člověk tvor společenský.

Zároveň je však *člověk tvor nedokonalý*, vybavený zoufale nedostatečnou pudovou výbavou. Jak už jsme si všimli, lidé potřebují dělat vědomě to, co ostatní živočichové dělají pudově a tzv. „přirozené“ národy „přirozeně“, silou nezpochybněného návyku. Nepotřebují etiku. Ostatně ani naši „přirození“ předkové etiku nepotřebovali, jako by se pudové kódování, které předpokládáme u lidoopů, u prvních lidí povolna přesouvalo na návyk. Tzv. „přirozené“ národy jsou především národy pevných, nezpochybněných návyků. Znají jen jeden vzor jednání, a ten jim připadá samozřejmý.

Odtud, mimochodem, pochází *pocit svobody* či *volnosti*, který obvykle spojujeme s přirozenými národy. Ty opravdu neznají něco jako etický kodex či zákon. Žijí „přirozeně“, to znamená, žijí podle odvěkých návyků a tradic. Připadají nám svobodní, protože si nejsou ani vědomi jakéhokoli omezení – protože by je *ani nenapadlo* jednat jinak. Hegelův předpoklad, že *svoboda* je poznaná nutnost, je vysoce problematický, avšak můžeme s jistotou tvrdit, že *pocit svobody* pochází ze *ztotožnění* se s nutností. Dokud pluji s proudem či jdu s davem, nepocítím nijaké omezování. Nadšený nacista se cítil svobodný v Hitlerově Německu. Pocit nesvobody vyvstává teprve tehdy, když zapochybujeme a chceme jít vlastní cestou. Pak narážíme: poznáváme nutnost ne jako svobodu, nýbrž jako omezení. Poznání nutnosti nevytváří svobodu, jen *pocit* svobody, který vychází z nezpochybněné samozřejmosti návyku.

Přirozené národy a ostatně všechny tradiční společnosti, včetně zemědělské společnosti naší minulosti, jak ji láskyplně popisují třeba Raisovi *Zapadlí vlastenci* nebo *Babička* Boženy Němcové, nepotřebují etiku, protože žijí v nesvobodě, plně určeny návyky a tradicí. Zorným úhlem romantiků se zdá, že ještě neuchopily *základní lidskou možnost svobody*. Plné lidství vstupuje do života lidských společenství teprve svobodou, tedy schopností a možnostmi jednat jinak, než jak pud a návyk káže.

Právě touto schopností a možnostmi vstupuje do lidského soužití potřeba výslovných pravidel. Či zcela jednoznačně: potřeba etiky vstupuje do života s plným lidstvím, a to vstupuje do života se svobodou. Člověk se liší od ostatních živočichů tím, že do jeho života vstupuje svoboda a s ní i zvláštní odpovědnost. Protože člověk může volit, potřebuje si vytvořit představu o tom, jak jednat. *Spolu se svobodou vstupuje do života potřeba etiky*.

(IV) JAK VSTUPUJE SVOBODA DO ŽIVOTA

Pokud máte zálibu ve zdánlivých paradoxech, můžete oprávněně prohlásit, že svoboda vstupuje do života popřením faktu. Méně dramaticky můžeme poukázat na to, že svoboda vstupuje do života s představivostí, se schopností před-stavit